

עבודה עם נוער בסיכון במרחבי החיים

ראוכברגר נירית, קאים זאב

נירית ראוכברגר, ד"ר.

מכללת אורות ישראל, מכללת הרצוג

קאים זאב, ד"ר.

מכללת אורות ישראל, מכללת חמדת הדרום.

פעם אחת בן-מלך נפל לשיגעון שהוא עוף הנקרא הינדיק, דהיינו תרנגול הודו, וצריך ליישב ערום תחת השולחן ולגרור חתיכות לחם ועצמות כמו הינדיק. וכל הרופאים נואשו מלעזור לו ולרפאו מזה, והמלך היה בצער גדול, עד שבא חכם אחד ואמר: אני מקבל על עצמי לרפאו. והפשיט גם כן את עצמו ערום. וישב תחת השולחן עם בן-המלך הנ"ל, וגם כן גרר פרורים ועצמות. ושאלו בן-מלך: מי אתה ומה אתה עושה פה? והשיב לו מה אתה עושה פה? אמר לו: אני הינדיק. אמר לו: גם אני הינדיק. וישבו שניהם יחד כך איזה זמן, עד שנעשו רגילים זה לזה.

אז רמז החכם והשליכו להם כתונת, ואמר החכם – ההינדיק לבן-המלך: אתה חושב שהינדיק אינו יכול לילך עם כתונת? יכולים להיות לבושים כתונת ואף כל פי כן להיות הינדיק. ולבשו שניהם הכתונת. ואחר זמן מה רמז והשליכו להם מכנסיים, ואמר לו גם כן כנ"ל: אתה חושב שעם מכנסיים לא יכולים להיות הינדיק? ולבשו המכנסיים, וכן עם שאר הבגדים. ואחרי כן רמז והשליכו להם מאכלי אדם מהשולחן, ואמר לו: חושב שאם אוכלים מאכלים טובים כבר חדלים מלהיות הינדיק? ואכלו. ואחר-כך אמר לו: אתה חושב שהינדיק מוכרח להיות דווקא תחת השולחן? יכולים להיות הינדיק ולהיות אצל השולחן. וכן התנהג עמו עד שריפא אותו לגמרי.

סיפורו של ר' נחמן מברסלב הוא ביטוי מטאפורי לסיפורם של ילדים ובני נוער במצבי סיכון. הבושה, הכאב והתסכול הם כאבי גדילה של גיל ההתבגרות, ולחלקם התמודדות עם תנאי חיים המסכנים אותם בסביבתם. על אף מאתיים השנים שעברו מאז שנכתב, הסיפור רלוונטי ומהותי לסוגיות שעמן אנו מתמודדים גם היום.

בפרק הנוכחי נתמקד בהגדרת האוכלוסייה של ילדים ומתבגרים בסיכון ומאפייניה, ביחסי הגומלין שלה עם ההורים וחברת השווים המצויים בסביבה הטבעית, וכן בתכניות התערבות המבוססות על יישוג בסביבה הטבעית של הנער תוך הבלטת ייחודו של עובד קידום נוער כמחולל שינוי מתוך קשר.

תמונת מצב

על פי נתוני המועצה הלאומית לשלום הילד משנת 2016, 730,448 ילדים (כ-16% מכלל הילדים בישראל), היו מוכרים לשירותי הרווחה. מספר זה מייצג עלייה של 55% מאז שנת 2001, שאז הכירו שירותי הרווחה 417,290 ילדים. מספרם של הילדים המצויים בסיכון ישיר/משפחתי מאז 2001 הוכפל, והגיע בתחילת 2016 ל-367,000. רוב הילדים והמתבגרים במחלקות לשירותים חברתיים נחשבים בסיכון על רקע משפחתי – כתוצאה מהזנחה הורית (33.5%), התעללות פיזית (26%) והתעללות מינית (11%) (המועצה הלאומית לשלום הילד, 2016). ביחידות לקידום נוער דיווחו 42% מהמטופלים על שתיית אלכוהול ושכרות, ובדוח משנת 2014, הבוחן את תפיסתם של מתבגרים את השימוש בחומרים פסיכואקטיביים, נמצא כי 28% מהתלמידים סוברים שאין כל סיכון בשימוש בחשיש או במריחואנה, או שהסיכון נמוך. נשירה ממערכת החינוך מזינה ומשמרת את הפער החברתי ואת התנהגויות סיכון בחברה הישראלית (כח המשימה הלאומי לקידום החינוך בישראל, 2005; שמיד 2006) ומדי שנה נושרים 2% מהתלמידים (הלמ"ס, 2014).

לאור האמור לעיל נראה כי תופעת הסיכון אינה שולית בחברה הישראלית ויש לתת את הדעת עליה במיוחד לאור מאפיינים ייחודיים של קבוצת גיל זו.

זיהוי ואיתור מוקדם שלמתבגרים בסיכון כמו גם גיבוש דרכי התערבות מתאימים עשויים לצמצם באופן משמעותי את רצף הסיכון.

גיל ההתבגרות

גיל ההתבגרות מאופיין בעלייה במצבי לחץ נפשי. זוהי קבוצת גיל פגיעה, כנראה בשל העובדה שהמתבגרים נתונים בתהליך התפתחותי שטרם הושלם. ניסיון החיים שלהם דל, הם טרם הבשילו קוגניטיבית, לשונית, חברתית ורגשית (Magen, 1998). בהיותם תלויים בהוריהם מבחינה אישית וחברתית (Vercrusse & Chandler, 1992), הם עדיין לא פיתחו משאבי ההתמודדות משלהם, וזאת בשילוב עם חוסר הניסיון שלהם הופך אותם לפגיעים (Heisel, Ream, Raitz, Rappaport, & Coddington, 1973).

תהליך גיבוש הזהות כמטלה מרכזית בגיל ההתבגרות עלול לסכן את המתבגר. התהליך המתקיים תוך כדי אינטראקציה בין הנער לאחרים מתוך שאיפה לחוש שייכות ולבנות דימוי עצמי וקבוצתי חיובי מעמת בין "זהות האני" (ego identity) לבין "פזירות האני" (identity diffusion). אריקסון (1998), ראה בראשון פתרון מוצלח לגיבוש הזהות ובשני – תוצאה כושלת המהווה מצב סיכון שעלול להוביל להתנהגויות מסכנות ועברייניות ולמצבים מסכנים הנובעים מהחלשות הקשרים החברתיים סביבם. החוקרים מציינים ארבעה מרכיבים היוצרים פיקוח בסביבת המתבגר – התקשרות, מחויבות, מעורבות ואמונה (Gottfredson & Hirschi, 1990). כשמרכיבים אלה מתקיימים בכפיפה אחת, וככל שהם חזקים ומביעים עמדה נגדית לסטייה מהנורמטיביות, תפחת רמת הסיכון בחיי המתבגר (שוהם, אדד ורהב, 2017). טימור (Timor, 2001) הציע לראות במרכיבים שבהם תלויים קשריו החברתיים של הפרט מרכז אידיאי הכולל נורמות, ערכים, אמונות, אידיאלים ותפיסות עולם. כאשר המרכז האידיאי אינו מגובש דיו ואינו מציב נורמות להתנהגות נורמטיבית הפרט חש בלבול רב או אנומיה (Merton, 1981). מרטון טען שמתבגרים תופסים את המציאות כמסגרת חברתית שאין בה תקווה לעתיד, ויש בה ניכור חברתי ותחושות של חוסר אונים, ואלה מובילים לאי-הפנמה של נורמות חברתיות של הצלחה כמטרת חיים ולוויתור על תקווה ושאיפה לעתיד חיובי.

עמימות בהגדרת אוכלוסיית הסיכון- מי נכלל בקבוצה זו

הכינויים הרבים בספרות מעידים על הקושי בהגדרת המתבגרים שהם נושא המאמר (להב, 1993). בין הכינויים מצאנו נוער במצוקה (גור 2006), ילדי רחוב, נוער שוליים (פרנקנשטיין, 1947), חבורות רחוב (Ross & Glaser, 1973), נוער מקופח (Pritzker, 2010), נוער לא מסתגל)

(Rogers & Miglani, 2001), נוער במצוקה (גור, 2006), נוער מנותק (Romi, 1999) ילדים ונוער בסיכון (שמיד, 2006) ונוער במצבי סיכון (קאים ורומי, 2016). ההגדרות השונות מניבות אומדנים שונים לגבי מספר הילדים ובני נוער בסיכון בישראל, ונפנה עכשיו להכיר את ההגדרות והגישות העומדות מאחוריהן.

התנהגות מסוכנת. רזניק וברט (Resnick & Burt, 1996) מנו מרכיבים שיש בה סיכון למתבגרים: א. גורמי הסיכון (risk antecedents) – כוחות שליליים בסביבת הילד המשפיעים על התפתחותו. ב. סימני סיכון (risk markers) – התנהגויות של המתבגר המעלים את הסבירות לפגיעה בהתפתחות (נשירה, עבריינות) ג. התנהגויות סיכון (risk behaviors) – התנהגויות הפוגעות באופן ישיר או עקיף בהתפתחות הנערה/ה (שימוש ב אלכוהול סמים וקיום יחסים בגיל צעיר). ד. תוצאות סיכון (risk outcomes) – התוצאות האפשריות של הגורמים הסימנים וההתנהגויות – מגורים ברחוב, היריון לא רצוי, התמכרויות, נשירה וניתוק ממערכת החינוך והקהילה.

פגיעה ביכולתם של המתבגרים לממש זכויות. "נוער במצבי סיכון" (שמיד, 2006) הם ילדים מלידה עד 18 שנים החיים במצבים המסכנים אותם במשפחתם ובסביבתם. מצבים אלה פוגעים ביכולתם לממש את הזכויות שמעניקה האמנה לזכויות הילד, ובהן הזכות לקיום פיזי, לבריאות והתפתחות, להשתייכות למשפחה, ללמידה ולרכישת מיומנויות, לרווחה ובריאות רגשית, להשתייכות והשתתפות חברתית ולהגנה מפני אחרים ומפני התנהגויות מסכנות שלהם עצמם.

בדוח דברת הוגדר "נוער במצבי סיכון" כ"ילד/נער בגילאי 3-18 הנמצא במצב הפוגע או עלול לפגוע ביכולתו להשתלב באורח החיים התקין בלימודים, בחיי החברה ובמשפחה, או במצב שיש חשש ממשי להתפתחותו התקינה ו/או לאי מימוש הפוטנציאל האישי שלו וזכותו הבסיסית לחינוך ולהשכלה משמעותיים ואיכותיים" (כח המשימה הלאומי לקידום החינוך בישראל, 2005 נספח עמ' 1).

להב (1993) ציין שתפיסת מתבגרים כנוער מסיכון משתנה עם זווית הראייה המקצועית. יש שהתייחסו למאפייניה של התופעה ואחרים שהתייחסו להשלכותיה, יש שהתמקדו בנסיבותיה ויש שהתייחסו לסיבותיה. לפיכך, הגדרתו של "נוער במצבי סיכון" נושאת אופי השתייכותי ופחות מכוונת לקריטריונים ברורים, ולמעשה נכון יותר להגדירם על פי הגורם המטפל בהם,

הדיסציפלינה אליה הוא משתייך, אסטרטגיות הטיפול בהם הוא עוסק וכלי הטיפול העומדים לרשותו (רומי, 2007; Schonert-Reichl, 2000).

הקושי במציאת הגדרה אחידה ועקבית לאוכלוסיית מבקשי השירות מציבה מכשולים ליכולתנו להגדיר מיהם הנכללים בתוכה ולפתח דרכי התערבות ומניעה.

בקשת סיוע

בעתות משבר ומצוקה, יכולים מתבגרים לפנות לעזרה (טטר, 2003), אך מתבגרים בסיכון נוטים לדפוסי הימנעות ובריחה ה (מושקוביץ, 2006; מזרחי, 2004). מספר הפונים לקבלת עזרה נמוך משמעותית ממספר הנזקקים לעזרה (Burns, Durkin & Nicholas, 2009), בגלל הצורך של המתבגר לבסס את תחושת הערך העצמי על ידי מציאת פתרון עצמאי (Tishby et al., 2001).

מתבגרים תופסים עזרה ממקורות בלתי פורמליים (משפחה או חברים) כפחות מאיימת וכיותר לגיטימית מאשר פנייה למקורות פורמליים (מורים או יועצים חינוכיים), מקורות המלווים בחשש לחשיפה ונתפסים כשיפוטיים, לא זמינים ויקרים. בפרק זה נתייחס לשלושה גורמים מרכזיים בסביבתם של מתבגרים בסיכון: משפחה, חברת השווים ועובד קידום נוער, ונבחן את יחסי הגומלין בינם למתבגרים בסיכון ואת מידת משמעותם על פי תפיסות המתבגרים.

משפחה

למשפחה תפקיד מכריע בהתפתחות משמעות החיים של מתבגרים ובגיבושה. רנקין ווולס (Rankin & Wells, 1990) הציעו חמישה מרכיבים לקביעת מצבי סיכון – מידת הקרבה בין ההורים לילדים, חיקוי, טכניקות של פיקוח, קונפליקטים וליקוי בתפקוד המשפחתי (דוגמת גירושין). מרכיבים אלה יצביעו על קיומם או אי קיומם של מצבי הסיכון בחיי המתבגר ועל סיכוי להגיע לידי עבריינות. משפחה המאופיינת ברמה גבוהה של תמיכה, ושיש בה ציפיות ברורות ומוגדרות, מערכת ערכים משפחתית וגבולות ברורים, היא גורם הגנה משמעותי המונע התנהגויות סיכון ועבריינות בגיל ההתבגרות (קרמניצר, 2004). תחושת ניכור, תקשורת דלה ומערכת יחסים שלילית בין הורים לילדים בסיכון הם חלק מהסיבות לנטייה של נוער בסיכון (קאים ורומי, 2016; Kaim & Romi, 2015) לפנות לעזרה בעיקר לבני גילם.

חברת השווים

מתבגרים תופסים את חברת השווים כמאזינים טובים יותר, פחות שיפוטיים ושומרים על סודיות יותר ממבוגרים (Molock et al., 2007). עם זאת, תמיכת חברים אינה מעניקה מענה הולם למצב הסיכון שבו הם מצויים והיא מצמצמת מאוד את יכולתם של מתבגרים בסיכון לקבל מענה מתאים וכלים להתמודדות עם מצבי סיכון שבהם הם נתונים (Kaim & Romi, 2015).

ביחסים חיוביים בין המתבגר להוריו, תמיכה משפחתית, אווירה חיובית של לכידות ומערכת משפחתית ללא קונפליקטים מונעים את התרחקות המתבגר מהמשפחה ומפחיתים את הסבירות שיתחבר עם מתבגרים בסיכון. מנגד, מערכת יחסים קונפליקטואלית במשפחה עלולה לעודד התחברות עם מתבגרים מקבוצות שוליים המחפשים אף הם מערכת יחסים מפצה למערכת הלקויה בתוך משפחתם ולהוביל אותם להתנהגויות סיכון שונות (Etzion, & Romi, 2015; Jessor et al., 2006). בנוסף, המחסור במנגנוני שליטה וסמכות חזקים ויציבים במשפחות אלה ואי מעורבות ההורים בחיי המתבגרים מגבירים התנהגויות סיכון שונות (אדלר וזנר, 2005). מעבר לחסמים העומדים בדרכם של מתבגרים פנייה לעזרה, עבור מתבגרים בסיכון המערכת הנורמטיבית עוד יותר מאתגרת ולא תמיד מהווה כתובת לבעיה, אך אחד הגורמים שמסייע להסיט חסמים בדרכם של מתבגרים בסיכון הוא עובד קידום נוער.

עובד קידום נוער

עובד קידום נוער שמטפל בנוער בסיכון מכונה בספרות גם "עובד חינוכי-טיפולי", מונח המדגיש את הבין-תחומיות בעבודה המשלבת חינוך וטיפול (גרופר ורומי, 2011). עובד קידום נוער מועסק בדרך כלל במסגרות בלתי פורמליות – בקהילה, בארגוני נוער, במרכזי נוער או במתנסים, וכן בפנימיות (Resnick & Burt, 1996). מקומו הייחודי מתבטא באחריות כוללת והוליסטית על החניך, ובמעורבות בכל תחומי חייו, ובהם צרכים פיזיים, תחושות, רגשות, וקשרים עם מוסדות כמו בית הספר ולשכת הרווחה (בר-און-כהן, 2007; להב ושמש, 2003). הקשר החינוכי-טיפולי הוא הבסיס לבניית אמון והוא מסייע לאבחון הצרכים והיכולות של המתבגרים, ולהתמודדותם בעיות התנהגות ועם הקושי שלהם לקבל מרות, קשר זה מסייע בבניית זהותם האישית של המתבגרים דרך הזדהותם עם דמות בוגרת פרו-סוציאלית ולבניית המוטיבציה שלהם לצרוך שירותים נוספים (שמש ושמש, 2010).

במחקר שבחן מהם הגורמים המסבירים את הפנייה לעזרה של מתבגרים בסיכון לעובד קידום נוער בלטה התרומה של המאפיינים הבלתי פורמליים של העובד בהסבר השונות של הפנייה לעזרה אליו (Kaim & Romi, 2015). מאפיינים אלו זהו בספרות כגורמים התורמים להצלחה הטיפולית בקידום נוער, וביניהם ניתן למנות כנות, חום, מתן חופש בחירה, יצירת נוחות וקרבה, אמון, הפגנת אכפתיות ללא תנאי, תשומת לב רבה ומתן אחריות לגבי תכנון תוכניות אישיות ואימוצן (סורוקה 2008; Kaim & Romi, 2015). מאפיינים בלתי פורמליים אלה, יחד עם ההכשרה המקצועית הייחודית בטיפול בנוער בסיכון (גרופר ורומי, 2011), מאפשרים לעובד להעניק למתבגרים עזרה ותמיכה במסגרות לקידום נוער במצבים שבהם התמיכה מהמשפחה ומהחברים חסרה או אינה מספקת. בנוסף, יש בפעילותו איזון בין פיתוח שירותים חינוכיים להצלחות ולהישגים שמעצימים את החוסן הנפשי של המתבגרים, לבין התערבויות טיפוליות למניעה ולהפחתה של מצוקות והתנהגויות סיכון (שמש ושמש, 2010). עובד קידום נוער חשוב כגורם מטפל ומסייע למתבגרים בסיכון, והוא עשוי לשמש מקור סיוע משלים למשפחה ולחברים למתבגרים אלה, ולשמש חלופה במקרים שבהם קשה להם לפנות למשפחה או למקורות סיוע פורמליים בקהילה.

עובד קידום נוער פועל עם המתבגרים במצבי סיכון על פי עקרון היישוג (reaching out), מתוך כוונה להגיע אל כל נער/או נערה פוטנציאליים בכל מקום שהם נמצאים בו וללא תנאים מוקדמים. עובד קידום נוער מבין שתהליך היישוג מתחיל במרחבי החיים של המתבגרים עצמם – במקומות הבילוי, בהפסקות בבית הספר ובשכונה, שם הוא יוצר קשר בלתי פורמלי עם המתבגרים בסיכון, נוטע בהם תחושת ביטחון ומציע סיוע מקצועי במקום הטבעי שלהם, מקום שמאפשר לו יותר אינטראקציה עם המתבגרים ותמיכה בהם (ביטון וניר, 2004). אף על פי שהמתבגרים בסיכון תופסים את הקשר עם העובד כקשר בלתי פורמלי, יש לזכור שעובד עבר התמקצעות גבוהה בתפקידו, הכשרה אקדמית, פרקטיקום וליווי בשטח של עובד מנוסה (גרופר ורומי, 2011).

עבודת איתור במרחבי החיים של הנער

תרבות הפנאי ומפגשים חברתיים הם מאפיין חשוב בעבודה עם בני נוער, ועם השנים התפתחו מאוד תחום העבודה ומסגרות המוצעות לבני נוער בסיכון, ובמיוחד "עבודת רחוב". מועדוני נוער, בתי קפה טיפוליים ומרכזי נוער דוגמת "הפוך על הפוך" של עמותת "על"ים" נותנים מענה חינוכי-טיפולי בנוער מנותק. אחת התכניות המבוססות על מודל התערבות טיפולי במרחבים בלתי

פורמליים היא "מתחברים לנוער בחופים", פרויקט של התכנית הלאומית לילדים ונוער בסיכון הפועל במהלך חופשת הקיץ במרכזי הבילוי של הנוער. ההנחה היא שהלחץ החברתי במקומות אלה חושף את המתבגרים להתנהגויות סיכון ביניהן שימוש בסמים ובאלכוהול, אלימות וניצול פיזי ומיני. בפועל מדובר במתחם גדול המזמין את בני הנוער לבלות בו במהלך שהותם בחוף, מתחם שיש בו אוהל משחקים, מקום להטענת טלפונים ניידים וכיבוד קל. זהו מקום שמור ובטוח, השונה מהכאוס של מקומות הבילוי בחוף. במתחם חלים כללים בסיסיים המבטיחים את השקט ואת הגדרת הגבולות. בשעות פעילותו של המתחם מסיירים עובדי קידום הנוער, לבושים בבגדים המציינים את השתייכותם לפרויקט, יוצרים הכרות ראשונית ומציעים את שירותי המתחם לבני הנוער. צוות המתחם כולל אנשי מקצוע, ביניהם עובד/ת סוציאלית, עובדי קידום נוער המתמחים ביישוג ומתנדבים שעברו הכשרה מתאימה.

סיפור ההינדיק שהצגנו בתחילת המאמר מבטא כמה מהעקרונות המייחדים את מלאכת היישוג בסביבתם הטבעית של המתבגרים:

א. **"רדת מתחת השולחן"**: החכם בסיפור ההינדיק יורד מתחת השולחן. התנאי הראשון ליצירת שינוי הוא נוכחות במרחבי החיים של המתבגרים עצמם – ברחוב, בשכונה, בזולה, במקלט השכונתי ועל המדרכה, שם קורים האירועים האמתיים בחיי המתבגרים, ושם באים לידי ביטוי כוחותיהם וחולשותיהם העלומים. דווקא במקומות אלו מתאפשרת הכרות אותנטית עם עולמם ועם סביבתם הטבעית. זהו מקום המפגש עם הדחיה החברתית, עם החשש לחזור הביתה שתוי, עם הכאב, הניצול והמצוקה. מבחינת העובד, כניסה לטריטוריה זו מחייבת עדינות וכבוד ובעיקר מחייבת את העובד להשהות את הדחף לעשות (Doing) ובמקום זאת, לשהות (Being). עבודת הרחוב נראית כשוטטות אבל היא מדודה ואיטית, ורק כאשר נוצר האמון והעובד נטמע במרחב של הנוער יכול להתחיל שיח אמתי. כפי שנאמר לעיל, מספר הפונים לעזרה נמוך משמעותית ממספרם של הזקוקים לה, שכן מתבגרים אינם תופסים את עצמם כנזקקים לסיוע, ובוודאי שלא מגורם חיצוני. לכן, גם אם קיים מענה הרי שהוא נתפס כמאיים או בלתי רלוונטי, בעוד הרחוב מטשטש מעמדות ומאפשר קשר שמקורו בעניין ובסקרנות.

שירה (שם בדוי), כבת 17, גרה ברחוב למעלה מחודשיים. פגשנו אותה לראשונה בשעת לילה מאוחרת, בגן העצמאות, כששני גברים לצדה. ברכנו אותה לשלום, הזמנו אותה למתחם המיועד לבני נוער. במשך הערב שיתפה אותנו בצורך לשמור

על עצמאותה, לחיות את החיים כמו שהיא רוצה, לבחור ולהחליט בכל מה שנוגע לחייה. השיחה עמה התקיימה בדשא, במגרש הבטוח של הנערה עצמה. התהליך איטי ועדין, שהרי אנחנו אורחים שלה, לומדים ומכירים מקרוב את עולמה וחווים, מעבר למילותיה, את חוסר השקט, הפחד המצוקה שלה. המפגש הזה אפשר לנו לחשוף בפניה מגוון שירותים ולהרחיב את בחירותיה, להציג אפשרויות נוספות ולאפשר לה לבחור מה נכון לה כדי להתמודד בצורה יעילה עם מצוקותיה.

ב. **אמון**: הנער של ר' נחמן הוא בן מלך, והנה, גם בן מלך יכול להשתגע. הסיפור מדגיש את היכולת של החכם ליצור עבור הנער מרחב בטוח של אמון והכלה. גם כשהוא מצטרף לנער מתחת השולחן, הוא זוכר שהנער הוא בן מלך. היכולת לראות את הנערה/ה מבעד להתנהגויות סיכון מהווים משענת יציבה המאפשרת בסופו של תהליך לנער לרפא את עצמו. התנהגויות הסיכון הם רק תסמין, פתרון לא נכון לבעיה אמיתית. היכולת לראות את הנוער בעין מגדלת הופכת את נקודת הייחוס שלו כלפי עצמו באותה צורה.

דנה (בת 17) סיפרה על הערב שבו אושפזה עקב התקפת חרדה. ישבתי לידה ויכולתי להרגיש את עוצמת החוויה שאתה היא מתמודדת. "זה התחיל בגלל החבר שלי", הסבירה. "מאז למדתי מה לעשות: אני מתקשרת לאמא שלי והיא יודעת להרגיע אותי. היא ממש לא לחוצה אפילו לא שואלת האם זה כבר עבר. היא מסבירה לי איך לנשום ולחכות בסבלנות עד שהגוף יירגע. בהתחלה חשבתי שאני משוגעת אבל אמא שלי צחקה ואמרה לי שזה קרה גם לה והכל בסדר. לומדים להתמודד. היא מתייחסת אליי כאל בריאה ומחכה בסבלנות שזה יעבור. ככה למדתי גם אני להתייחס לעצמי כאל ילדה בריאה ולהאמין ביכולת שלי להתמודד ביעילות עם החרדה".

תהליך גיבוש הזהות עובר דרך ההכרה שלנו בו כהורים/ מורים/ מבוגר משמעותי. דרך מבטו של הזולת לומד הנער להכיר את עצמו. נערים ונערות הנמצאים בקצה רצף הסיכון נתונים במעגל של הרס עצמי, והחוויות שעברו גרמו לכך שאין הם מאמינים ביכולתם להשתנות וליצור לעצמם חיים טובים יותר. על עובדי קידום נוער לשקם את האמון של מתבגרים אלה בממסד, בבני אדם ויותר מכל – בעצמם.

שלמה, בן 18, בן בכור להורים קשי יום, תיאר חיים מורכבים וכואבים הכוללים אלימות פיזית ומילולית מצד הוריו: "היה לי קשה בישיבה: עד היום קשה לי

לקרוא ובטח לשבת שעות ארוכות מול ספר. בבית היה ברור לכולם שאני הלא מוצלח... גם היום, בכל פעם שאני מוצא עבודה ומתחיל להצליח אני יודע שבסוף הכישלון יגיע. מגיל כלום אמרו לי שכלום לא יצא ממני וזה כמו גזירה".

סיפורו של שלמה מדגים כיצד הכישלון הלימודי הפך לחלק מהזהות והתפיסה העצמית שלו את עצמו ככישלון.

ג. שאילת שאלות כמפתח לשינוי

בסיפור ההינדיק, החכם לא מנסה ולו לרגע לתקן את בן המלך. כל אופי השיחה ביניהם הוא שאילת שאלות מתוך עניין אמיתי בבן המלך היוצר בסופו של דבר את תהליך השינוי. השאלה נועדה לפתח חשיבה ולהרחיב את תפיסת המצוקה או המציאות שבה נתון המתבגר.

חיים הוא בן למשפחה חרדית מדרום הארץ. בשנים האחרונות הוא מתקשה ללמוד ולעמוד בדרישות הישיבה. "אני יכול ללמוד אבל אני צריך אויר מידי פעם. לצאת לבלות קצת לשתות. אחרת אני מרגיש מחנק". בשנה הבאה לא יוכל להמשיך את לימודיו בישיבה. אביו מתקשה לקבל את השינוי בהתנהגותו, דבר הגורר כעס וקושי להימצא בבית זמן ממושך. "שאלתי את אבא שלי האם הוא מוכן לקבל אותי ככה כמו שאני. הוא ענה לי תעשה מה שאתה מבין וסגר לי את הטלפון. עכשיו אני מתלבט אם לשכור דירה ולעבוד או ללכת לישיבת X בשנה הבאה. אם אני אעבוד אוכל לכסות שכירות ואפילו להישאר עם עודף קטן. ממילא אין לי לאן לחזור ככה לפחות יהיה לי דירה. מצד שני אולי עדיף ללמוד בישיבה. כבר הסכימו לקבל אותי".

עובד נוער: אז למה אתה מתלבט?

חיים: אתה יודע בכל זאת זה מסגרת. יש שם חברים לא יודע...

עובד נוער: אם אבא שלך היה מוכן לקבל אותך כמו שאתה זה היה משנה?

חיים: ברור הייתי הולך לישיבה.

עובד נוער: למה? איך זה קשור?

חיים: הוא היה משלם לי והיה לי לאן לאחזור בשבתות זה היה אחרת לגמרי.

עובד נוער: יש אפשרויות לקבל מימון שכר לימוד ודמי כיס במצבים דומים לשלך.

עצם שאילת השאלות במקום אמירות סגורות מחזירה את האחריות לידי הנער ומאפשרת לו לעבוד עם כוחותיו הוא. השאלות נועדו לפתח חשיבה, מודעות והרחבת התפיסה במקום הנחיה ברורה המהווה פעמים רבות קרקע להתנגדות. השאלות סוללות לנער את דרכו מבלי להכתיב את צעדיו.

ד. קשר עם אחר משמעותי – עבודת "החופים" מתמקדת ביצירת קשר לשם שיח ועניין.

בדומה לדמות החכם בסיפורו של ר נחמן מברסלב, השיח בין החכם לבן המלך מתמקד בעולמו של הנער, בתפיסת הנער את המציאות מנקודת מבטו. מבוגר משמעותי הוא זה הרואה בנערים משמעותיים ותפיסת המציאות מנקודת המבט שלהם מרכזית בעבודה. פגשתי את רונן במתחם בשעת לילה מאוחרת. עניים אדומות סיפר על החברים שפגש במקום עבודתו החדש. במה את העובד שאלתי- "קטיף מנגו" ענה לי.

מעניין, איך קוטפים מנגו?

שיח שלם התפתח סביב עבודתו במטעים, הקשר שלו עם עבודת אדמה ותחושת הסיפוק שיש לו. ממשפט למשפט ניכר איך הביטחון חוזר לקולו מצליח לרתק נערים נוספים שהצטרפו לשיחה. מבוגר משמעותי הוא זה ההופך את הנער למשמעותי.

לשאלה "מדוע באת למתחם" ענו המתבגרים:

"אין לכן שום אינטרס לדבר אתנו. אתם עושים את זה נקי נקי רק כי אנחנו מעניינים אתכם". וגם "זה ממש מגניב שאתם מדברים אתנו ככה. שאפשר לדבר אתך כמו שרוצים". – הם תופסים את עובד הנוער כנקי מאינטרסים עצמיים.

"אם לא הייתם פה עכשיו את לא יודעת מה היה הולך פה עכשיו. ככה החברה עסוקים משחקים במקום לעשות שטויות" - מענה לחוסר תעסוקה.

" זה בלי חפירות בלי בעיה. הנה החברים מעשנים מדברים איך שבא להם ואם עדיין נמצאים כאן. בסוף אתה באמת רוצה להתנהג אחרת" "קשה למצוא אנשים שרוצים לשמוע אותך באמת". וכן, "כזה מנהל ככה בסבבה זה אחרת. כיף לך לדבר בלי שיתקנו אותך כל רגע. פשוט לדבר לכיף שלך".

משפטים אלו ואחרים מבטאים את הצורך בקשר לשם קשר ועניין.

לסיכום, גיל ההתבגרות והגדרת נוער במצבי סיכון מבטאים שילוב של צרכים מיוחדים המאפיינים תקופה זו. במקרים רבים מתבגרים במצבי סיכון מנותקים ממערכות תמיכה חשובות, כגון משפחה ובית ספר. יתר על כן, חבריהם חולקים לעתים קרובות את הרקע שלהם ואת התכונות ההתפתחותיות שלהם, ולכן, אולי, גם את נקודת המבט שלהם על הבעיה. על רקע זה בולטת תרומתו של עובד קידום נוער כגורם מקצועי במרחב בלתי פורמלי שעשוי לסייע למתבגרים בלבטיהם ובקשייהם. זמינותו הגבוהה למתבגרים בסביבתם הטבעית, תפיסתם של המתבגרים

אותו כגורם בלתי פורמלי לצד הכשרתו לתפקיד חינוכי-טיפולי, ותשומת הלב ההוליסטית שלו לצורכי המתבגרים בסיכון ללא שיפוטיות ומתוך אמון וקרבה, הופכים אותו למקור סיוע חיובי ואפקטיבי לבני נוער בסיכון. עם זאת, יש גם צורך בחשיבה נוספת על עקרונות העבודה ודרכי ההתערבות המתאימות ביותר כדי לסייע למתבגרים בסיכון.

אדלר, ח' ווזנר, י' (2005). שיחה על מצב הנוער. בתוך ג' רהב, י' ווזנר ומ' וונדר-שוורץ (עורכים), *נוער בישראל 2004* (עמ' 11-21). תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, ביה"ס לעבודה סוציאלית ע"ש בוב שאפל, המרכז הבינתחומי לחקר מדיניות וטיפול בילדים ונוער.

אריקסון, א' (1998). *ילדות וחברה: פסיכולוגיה של האדם בתמורות הזמן*. ספריית הפועלים.

ביטון, י' וניר, א' (2004). מתפקיד למקצוע – תהליך בניית קוד אתי ופרופסיה לעובדי קידום נוער בישראל. *מניתוק לשילוב*, 12, 91-114.

בר-און כהן, ע' (2007). העובד המקצועי בחינוך הבלתי פורמלי. בתוך ש' רומי ומ' שמידע (עורכים), *החינוך הבלתי פורמלי במציאות משתנה* (עמ' 193-218). ירושלים: מאגנס.

גור, א' (2006). *תמורות בהסתגלות ובייצוגי מערכת ההתקשרות של בני נוער במצוקה במהלך שהותם במוסדות טיפוליים – ההשפעה הטרונספורמטיבית של תפקוד דמויות טיפוליות כ"בסיס בטוח"* (עבודה לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה). המחלקה לפסיכולוגיה, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן.

גרופר, ע' ורומי, ש' (2011). הכשרה לתפקיד עובד חינוכי-טיפולי בתחום העבודה החינוכית-סוציאלית. בתוך ח' אהרוני (עורך), *עבודה חינוכית-סוציאלית בישראל* (עמ' 312-339). רחובות: אדוואנס.

המועצה הלאומית לשלום הילד (2016). *ילדים בישראל: שנתון סטטיסטי*. ירושלים: המחבר.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה [הלמ"ס]. (2014). *שנתון סטטיסטי לישראל – מספר 65*. ירושלים: המחבר.

טר, מ' (2003). פניית מתבגרים לקבלת עזרה: לקראת מודל תאורטי אינטגרטיבי. בתוך ר' לזובסקי וצ' בר-אל (עורכות), *מסע של תקווה: ייעוץ וחינוך בעידן של אי ודאות* (עמ' 213-235). אבן יהודה: רכס

כח המשימה הלאומי לקידום החינוך בישראל (2005). התכנית הלאומית לחינוך : כי לכל ילד מגיע יותר . ירושלים : המחבר.

להב, ח' (1993). התפתחות השירותים לטיפול בנוער מנותק במערכת החינוך בישראל בין השנים : 1990-1935. מניתוק לשילוב, 5, 6-18.

להב, ח' ושמש, א' (2003). עובדי קידום נוער בישראל 2003 : הפרופיל האישי והמקצועי של העובדים ביחידות לקידום נוער שבפיקוח משרד החינוך. מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית, 18, 25-40.

מושקוביץ, ר' (2006). דמיון ושוני בבעיות ובדפוסי פניה לעזרה של מתבגרים מרקע של מצוקה לעומת מתבגרים שאינם מרקע של מצוקה (עבודה לשם קבלת תואר מוסמך). בית-הספר לעבודה סוציאלית, האוניברסיטה העברית, ירושלים.

מזרחי, י' (2004). סגנון התמודדות עם מצבי לחץ, חשיבות מטרות ומצוקה בקרב בני נוער בסיכון (עבודה לשם קבלת תואר מוסמך). בית-הספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת חיפה, חיפה.

סורוקה, י' (2008). כוחם של גורמים אקסטרה-טיפוליים בתהליכי חינוך-טיפול. מניתוק לשילוב, 15, 131-142.

פרנקשטיין, ק' (1947). עזובת הנוער : מהותה, התהוותה וסימניה. ירושלים : מוסד סאלד.

קאים, ז' ורומי, ש' (2016). פנייה לעזרה על-פי רכיבי המודל "איום על הערך העצמי" : נוער במצבי סיכון ונוער נורמטיבי. מגמות, 51(1), 185-212.

קרמניצר, נ' (2004). הורים, סמים ומתבגרים. ירושלים : הרשות למלחמה בסמים.

רומי, ש' (2007). קידום נוער : התפתחות וסוגיות מרכזיות. בתוך ש' רומי ומ' שמידע (עורכים), החינוך הבלתי פורמלי במציאות משתנה (עמ' 453-467). ירושלים : מאגנס.

שוהם, ש"ג, אדד, מ' ורהב, ג' (2017). קרימינולוגיה (מהדורה שישית, מורחבת ומתוקנת). ירושלים : שוקן.

שמיד, ה' (2006). דין וחשבון הוועדה הציבורית לבדיקת מצבם של ילדים ובני נוער בסיכון ובמצוקה. ירושלים : משרד ראש הממשלה.

שמש, א' ושמש, ר' (2010). קידום החוסן הנפשי בעבודה חינוכית-טיפולית עם נוער בסיכון.
מניתוק לשילוב, 16, 128-143.

Burns, J. M., Durkin, L. A., & Nicholas, J. (2009). Mental health of young people in the United States: What role can the Internet play in reducing stigma and promoting help seeking? *Journal of Adolescent Health, 45*(1), 95-97.

Etzion, D., & Romi, S. (2015). Typology of youth at risk. *Children and Youth Services Review, 59*, 184–195.

Gottfredson, M. R., & Hirschi, T. (1990). *A general theory of crime*. Stanford, CA: Stanford University Press.

Heisel, J. S., Ream, S., Raitz, R., Rappaport, M., & Coddington, R. D. (1973). The significance of life events as contributing factors in the diseases of children. 3. A study of pediatric patients. *Journal of Pediatrics, 83*(1), 119-123.

Jessor, R., Costa, F. M., Krueger, P. M., & Turbin, M. S. (2006). A developmental study of heavy episodic drinking among college students: The role of psychosocial and behavioral protective and risk factors. *Journal of Studies on Alcohol, 67*(1), 86-94.

Kaim, Z., & Shlomo, R. (2015). Adolescents at risk and their willingness to seek help from youth care workers. *Children and Youth Services Review, 53*, 17-23.

Magen, Z. (1998). *Exploring adolescent happiness: Commitment, purpose and fulfillment*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Molock, S. D., Barksdale, C., Matlin, S., Puri, R., Cammack, N., & Spann, M. (2007). Qualitative study of suicidality and help-seeking behaviors in African American adolescents. *American Journal of Community Psychology, 40*(1-2), 52-63.

- Pritzker, S. (2010). Understanding political involvement among disadvantaged adolescents. *Dissertation Abstracts International: Section A. Humanities and Social Sciences*, 70(08).
- Rankin, J. H., & Wells, L. E. (1990). The effect of parental attachments and direct controls on delinquency. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 27(2), 140-165.
- Resnick, G., & Burt, M. R. (1996). Youth at risk: Definitions and implications for service delivery. *American Journal of Orthopsychiatry*, 66(2), 172-188.
- Rogers, K. M. & Miglani, J. K. (2001). Socially and emotionally maladjusted youth. In H. B. Vance & A. J. Pumariega (Eds.), *Clinical assessment of child and adolescent behavior* (pp. 450-472). Hoboken, NJ: Wiley.
- Romi, S. (1999). Normative youth's attitudes toward integrating detached youth within normative youth settings: Gender and field of studies differences. *Child & Youth Care Forum*, 28(4), 261-273.
- Ross, H. L., & Glaser, E. M. (1973). Making it out of the ghetto. *Professional Psychology*, 4(3), 347-356.
- Schonert-Reichl, K.A. (2000, April). *Children and youth at risk: Some conceptual considerations*. Paper Presented at the Pan-Canadian education research agenda symposium, "Children and Youth At Risk", Ottawa, Ontario. Retrieved from http://www.cesc.ca/pceradocs/2000/00Schonert-Reichl_e.pdf
- Timor, U. (2001). Balagan: Delinquency as a result of the lack of a center of norms and consciousness. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 45(6), 730-748.

Tishby, O., Turel, M., Gumpel, O., Pinus, U., Ben-Lavy, S., Winokour, M., & Sznajderman, S. (2001). Help-seeking attitudes among Israeli adolescents. *Adolescence*, 36(142), 249–264.

Vercruyse, N., & Chandler, L. A. (1992). Coping strategies used by adolescents in dealing with family relocation overseas. *Journal of Adolescence*, 15(1), 67-82.